

**Тижорат банклари молиявий барқарорлигини таъминлашда
инновацион хизматларнинг ўрни**

Д.Б.Валиев

Мустақил изланувчи

Жаҳон молия бозорларида кечаётган рақамли трансформация жараёнлари тижорат банклари олдига янги вазифалар ва имкониятларни қўймоқда. Инновацион хизматларни жорий этиш банк фаолияти самарадорлигини ошириш, миқдорлар сегментини кенгайтириш ва натижада молиявий барқарорликни мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда. Олиб бораётган тадқиқотимиз молия бозорларидаги барқарорлик шароитида банклар фаолиятининг эволюциясига оид долзарб масалаларни ўрганишга қаратилган. Бунда асосий эътибор - банкларнинг рақобатбардошлигини оширишда марказий аҳамият касб этадиган молиявий инновацияларни таҳлил қилиш ва банк тизимининг барқарор ривожланишини таъминлаш масалаларига қаратилган. Молия секторидаги инновацион ёндашувлар банкларнинг ўзгарувчан бозор шароитларига мослашуви ҳамда иқтисодий тебранишлар шароитида самарадорлигини оширишда ҳал қилувчи омил сифатида намоён бўлмоқда. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, инновацияларни мунтазам жорий этиш замонавий банк амалиётининг ажралмас қисмига айланиб бормоқда ва бу жараён ташқи муҳитдаги доимий ўзгаришларга мослашиш зарурати билан чамбарчас боғлиқ.

Бугунги иқтисодий ривожланиш жараёнлари миллий даражадаги иқтисодий ўсишга ҳамда рақобатбардошликни мустаҳкамлаш ва рағбатлантиришга сезиларли таъсир кўрсатаётган инновацион фаолият билан бевосита боғлиқдир. Инновациялар иқтисодиётнинг деярли барча соҳаларига чуқур кириб бормоқда ҳамда иқтисодий муҳитда сезиларли ўзгаришларни юзага келтирмоқда. Улар нафақат технологик тараққиётни жадаллаштиради, балки давлатлараро тартибга солиш механизмларига, шунингдек, миллий ва халқаро молиявий тизимлар тузилмасига ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда. Айниқса, молиявий секторда инновациялар - рақамли технологиялар,

блокчейн, сунъий интеллект асосидаги ечимлар - банклар ва молиявий институтлар фаолиятининг трансформациясини жадаллаштирмоқда. Молиявий инновацияларнинг банк секторидаги ўсишга таъсирини, шунингдек, ушбу ўсишга институтсионал муҳит ва молиявий инновациялар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг қандай даражада таъсир кўрсатишини баҳолашга қаратилган. Таҳлил учун 1989-йилдан 2011-йилгача бўлган давр мобайнида 40 та мамлакат бўйича банк фаолияти кўрсаткичлари ва молиявий инновациялар даражасидан фойдаланилган. Молиявий инновациялар қуйидаги уч асосий натижалар аниқланган:

-
- Молиявий инновациялар юқори бўлган мамлакатларда фаолият юритаётган банклар одатда ўз активлари, кредит портфели ва фойда кўрсаткичларининг сезиларли ўсишини намён етган. Бу ижобий боғлиқлик, айниқса 2007–2008-йилги глобал молиявий инкироз даври ҳисобга олинмаганда, кичик мамлакатлар намунасида янада яққолроқ намён бўлади
 - Банк фаолиятини тартибга солувчи қоидалар, молиявий ислохотлар ва бошқарув сифати кўрсаткичлари молиявий инновациялар билан банк ўсиши ўртасидаги ижобий муносабатни кучсизлантирувчи омиллар сифатида намён бўлади. Яъни, қаттиқ тартибга солиш шароитида инновацион ривожланишнинг банк ўсишига таъсири чекланиши мумкин
 - Глобал иқтисодий интеграция ва молиявий глобализация еса аксинча, молиявий инновациялар ва банк ўсиши ўртасидаги алоқаларни кучайтирувчи омил сифатида намён бўлмоқда

1-расм. Молиявий инновацияларнинг банк фаолиятида аҳамияти.

Технологиялар доимий равишда ривожланиб борар экан, банк сектори ҳам инновациялар ва рақамли модернизация йўналишларига инвестицияларни тезлаштириши зарур. Илмий адабиётларда молиявий инновациялар банк секторининг ривожланишида муҳим омил экани алоҳида таъкидланган. Масалан, Лаевен, Левине ва Мичалопоулос (2015) ўз тадқиқотларида молиявий инновациялар мамлакатлараро иқтисодий динамикага сезиларли таъсир кўрсатишини исботлаганлар. Худди шунингдек, Жонес (2000) – ички банк бозорлари учун, Давйдов, Флорестедт ва Пелтом – савдо очиқлиги учун инновацион ёндашувларнинг муҳимлигини таъкидлайдилар. ОЕСД мамлакатларининг 1996-2010 йиллар оралиғидаги намунаси асосида олиб борилган тадқиқотда Беск, Чен, Лин ва Сонг (2016) банкнинг молиявий инновациялар даражаси унинг ўсиши ва заифлиги (мўртлиги) билан бевосита боғлиқлигини аниқлашган. Уларнинг фикрича, молиявий инновациялар хизматлар сифати, хавфларни тақсимлаш

самарадорлиги ва молиявий воситаларнинг диверсификацияси орқали банк ўсишини кучайтиради. Шунга қарамай, ушбу тадқиқотнинг натижалари Беск ва бошқаларнинг (2016) хулосаларидан фарқланади. Уларнинг тадқиқоти асосан ривожланган мамлакатларга – хусусан ОЕСД аъзоларига қаратилган бўлиб, унда молиявий инновацияларнинг ижобий таъсири кўпроқ қайд этилган. Аксинча, бизнинг янгиланган маълумотларга асосланган таҳлилларимиз шуни кўрсатмоқдаки, ривожланаётган мамлакатларда молиявий инновациялар банкларнинг ўсишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин, чунки бу инновациялар заиф институтлар ва паст даражадаги молиявий ривожланиш фониди юқори хавфга олиб келади. Банк ўсиши билан молиявий инновациялар ўртасидаги муносабатни аниқловчи тўрт асосий институтсионал омилни аниқлайди:

Ушбу эмпирик иш 1989 - 2011 йиллар давомида 40 та давлат (ОЕСД ва нодавлат ОЕСД мамлакатлари) бўйича панел маълумотлардан фойдаланган ҳолда олиб борилган. Тадқиқот молиявий инновацияларнинг банк секторидаги ўсиш ва хавфсизлик даражасига кўрсатаётган мураккаб ва мураккаб шароитларда шаклланадиган таъсирларини аниқлашга қаратилган. Динамик ва доимий ўзгарувчан ишбилармонлик муҳити шароитида ҳар қандай тижорат банки бозорнинг тўлақонли иштирокчиси сифатида ўз фаолиятини замон талабларига мос равишда трансформация қилишга мажбур бўлмоқда. Бу жараёнда банк ичидаги инновацион ўзгаришларнинг ташаббускори сифатида чиқиш - унинг рақобатбардошлигини сақлаб қолиш ва барқарор ривожланишини таъминлашда муҳим омил ҳисобланади. Шунинг таъкидлаш лозимки, бундай инновацион жараёнлар ўз-ўзидан содир бўлиши

мумкин эмас улар банк тизими ривожланишининг умумий стратегиясига интеграциялашган, пухта ишлаб чиқилган инновацион стратегия доирасида тизимли ва мунтазам амалга оширилиши зарур. Самарали инновацион сиёсатни шакллантиришдаги асосий тўсиқлардан бири шундаки, бугунги кунда банкларнинг ташкилий ва иқтисодий ривожланишига оид мавжуд йўналишлар ва моделлар доирасида уларнинг инновацион салоҳиятини аниқ баҳолаш мураккаб ҳисобланади. Инновацион ривожланишни режалаштириш жараёни фақатгина банкнинг аниқ стратегиясини ёки бошқарув механизмини танлаш билан чекланиб қолмаслиги лозим. Аксинча, бу ёндашув банк фаолиятининг истиқболдаги йўналишларини, молиявий операциялар таркибини ҳамда миждозларга хизмат кўрсатишнинг янги шакллари олдидан белгилаб олиш имконини берувчи кенг қамровли концептуал ёндашувни талаб этади. Шундай қилиб, инновацияларни жорий этиш - бу фақат технологик янгиланиш эмас, балки банкнинг ташкилий тузилмаси, хизмат кўрсатиш формати ва миждозлар билан ўзаро алоқалар тизимини тубдан қайта кўриб чиқишни назарда тутадиган стратегик жараёндир.

Молиявий тадқиқотлар, шунингдек, ташкилий ва иқтисодий инновациялар масалалари иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Хусусан, маҳаллий банклар салоҳиятини, айниқса молиявий жиҳатдан, ошириш мақсадида ташкилий ва иқтисодий ривожланиш соҳасида самарали инновацион бошқарув тизимини шакллантириш бугунги глобал иқтисодиётда янги ва истиқболли илмий йўналиш сифатида кўрилмоқда. Глобаллашув жараёнлари ва рақобатнинг кучайиши шароитида банк секторида замонавий ёндашувларга асосланган инновацион бошқарув тизимлари нафақат молиявий барқарорликни мустаҳкамлаш, балки бозор муҳитига мослашувчанликни таъминлашда ҳам муҳим рол ўйнамоқда. Инновацион сиёсатни, кенг маънода, инновациялар билан боғлиқ барча ички ва ташқи жараёнларни тартибга солишга йўналтирилган бошқарув фаолияти сифатида талқин қилиш мумкин. Инновацион фаолият самарадорлигини таъминлаш ва инновацион

жараёнларни жадаллаштириш учун бундай сиёсат банк тизими доирасида мавжуд инновацион ресурслар ва йўналишларнинг ўзаро мувофиқлигини таъминлаши лозим.

Шу муносабат билан, банк секторидаги инновацион фаолият қуйидаги асосий типик йўналишлар бўйича гуруҳланади:

Янги маҳсулот ва хизматлар йўналиши: банк фаолиятининг янги сегментларида – кўчмас мулкка инвестициялар, суғурта бизнеси, молиявий лизинг, трест (ишончли) операциялар каби хизмат турларини жорий етиш орқали бозорга инновацион йечимлар киритиш;

Молиявий бозорлардаги инновациялар: тижорат қимматли қоғозлари бозори, молиявий фучерслар ва опсионлар, ипотека қимматли қоғозлари каби янги молиявий инструментлар ва бозор секторларида фаолият юритиш;

Ахборот технологияларига асосланган янгиланишлар: нақд пул оқимларини бошқариш, рақамли тўлов тизимлари ва банк хизматларини автоматлаштиришда замонавий ИТ-йечимлардан фойдаланиш;

Молиявий воситачилик фаолиятини такомиллаштириш: операцион харажатларни камайтириш ва актив-пасивларни бошқариш самарадорлигини оширишга йўналтирилган хизмат ва тизимларни жорий етиш;

Кредит капитали бозори учун янги маҳсулотлар: анъанавий кредитлаш хизматларининг янги форматларини ишлаб чиқиш, бу орқали молиявий инклюзивлик ва мижоз еҳтиёжларини кенгроқ қамраб олиш.

Жаҳон молия бозорларида юз бераётган шиддатли ўзгаришлар, рақамли трансформация жараёнлари ва технологик инновациялар тижорат банкларини ўз бизнес моделларини қайта кўриб чиқишга, инновацион сиёсатни стратегик даражада шакллантиришга мажбур қилмоқда. Бугунги кунда банklar фаолиятида самарали инновацион ечимларни жорий қилиш нафақат рақобатбардошликни таъминлаш, балки молиявий барқарорликни сақлашнинг асосий шартига айланмоқда. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, финтех технологиялар, сунъий интеллект, блокчейн, булутли ҳисоблаш ва "катта маълумотлар" асосидаги ечимлар анъанавий банк хизматларига

нисбатан сезиларли устунликлар беради. Шу билан бирга, инновацион жараёнлар жорий натижаларга эмас, балки кумулятив таъсирга эга бўлган узоқ муддатли самарадорликка йўналтирилган бўлиши лозим. Ташкилий ва иқтисодий инновацияларнинг натижадорлиги кўп ҳолларда уларнинг режалаштирилган стратегия доирасида мувофиқлаштирилган ҳолда амалга оширилишига боғлиқ. Банк тизимида инновацияларнинг турли йўналишлари - янги маҳсулотлар, молиявий воситалар, хизмат кўрсатиш усуллари ва IT-технологиялар - биргаликда ривожлантирилган тақдирдагина барқарор ўсишга эришиш мумкин. Банкларнинг инновацион салоҳиятини ошириш учун узоқ муддатли инновацион стратегиялар ишлаб чиқиши ва амалиётга жорий қилиниши лозим.